
WORD AND IMAGE

Rumyana LebedovaAngel Kanchev University of Ruse, Silistra Branch, Bulgaria, Lebedova@abv.bg

Abstract: The text is an attempt to present possible dialogical connections between works of literature and visual arts as an expression of the building up aspiration of the creative spirit to give rise to ideas, by constructing the universe in fictional worlds. Such dialogue is far from utilitarian and bears the traces of artistic freedom; it is a kind of a play and provocation because it handles artifacts in which spiritual experience has crystallized, knowledge is preserved, and the coordinate system of values characterizing periods or communities is outlined. Although recreated through a different type of expression, a different articulation of meaning - verbal or non-verbal, they are manifestations of a worldview and moral convictions and fulfillment of aesthetic views - the author shows subjectivism regarding the choice of life material, regarding the scheme of its organization, the way its interpretation and the degree of distance from reality. In this sense, the analytical observations on works of literature and fine arts can be based on similar tendencies, related to the prerequisites for their emergence, the influence of sociocultural factors, and the distinction of imaginative, ideological, thematic and stylistic parallels. The characteristics are even more clarified in the contact zone of the two arts.

Attention is drawn to icon and illustration, which are to some extent interconnected because, despite their iconographic, stylistic and printing differences, they can be defined as a plastic narrative. They are similar due to the presence of stylization and decorativeness in the image. Their aesthetic nature and social function are a kind of projection of the ideological and artistic tendencies in the spiritual pursuits of the community and the understanding of the role of the creative personality in the cultural and social life. Their juxtaposition with literary texts is conditioned by the possible thematic, ideological, figuratively-emotional and stylistic parallels, which are the basis of the functionality of similar psychological preconditions that determine their creation, as well as of similar aesthetic categories and social tasks to which the authors are subject. In such a view, the unique in both arts is more clearly distinguished, but at the same time, through the different languages, the “spirit of time” in its sociocultural condition is more fully reconstructed.

The dialogue between works of literature and fine arts outlines a cultural field in which parallel worlds intersect. The various aspects of the relationship between them are examined - conflicting or complementary, with an emphasis on the idea of their mutual transformation or their clear separation. It is a communication in which meaning penetrates and dissolves into other cultural fields, overcomes limitations and generates additional nuances when it comes to ideas and emotions. The dynamics of their encounter, overlay, transformation or complementarity contribute to create a panoramic picture of the spiritual life over a period of time, to trace cultural interactions and to clarify the specifics of a work of art as an artifact.

Keywords: literature, art, dialogue, interpretation, word, image

СЛОВО И ОБРАЗ**Румяна Лебедова**Русенски университет „Ангел Кънчев“, Филиал Силистра, България, Lebedova@abv.bg

Резюме: Текстът е опит да се представят възможни диалогични връзки между творби от литературата и изобразителното изкуство като израз на гравивния в същността си стремеж на творческия дух да създава идеи, като конструира универсума във фикционални светове. Такъв диалог е далеч от утилитарното и носи белега на артистична свобода, той е своего рода игра и провокация, защото борави с артефакти, в които е кристализирал духовен опит, съхранено е знание, очертана е координатната система от ценности, характеризиращи периоди или общности. Макар пресъздадени чрез различен тип изказ, чрез различна артикулация на смисъла – вербално или невербално, те са проявление на светогледна позиция и морални убеждения и реализация на естетически възгледи – авторите проявяват субективизъм по отношение подбора на жизнен материал, по отношение схемата на организирането му, начина на интерпретацията му и степента на дистанциране от натурата. В този смисъл аналитичните наблюдения върху творби от литературата и изобразителното изкуство могат да се основават на сходни тенденции, свързани с предпоставките за възникването им, с влиянието на социокултурни фактори, с очертаване на образни, идейни, тематични и стилови паралели. В контактната зона на двете изкуства характерологичното се избистря в по-голяма степен.

Вниманието е насочено към иконата и илюстрацията, които са в известна степен взаимосвързани, тъй като, въпреки иконографските, стиловите и полиграфическите си различия, могат да бъдат определени като пластичен разказ. Сходни са и поради наличието на стилизация и декоративност в изображението. Техните естетическа същност и социална функция са своеобразна проекция на идейните и художествените тенденции в духовните търсения на общността и на разбирането за ролята на творческата личност в културния и в общественния живот. Съпоставката им с литературни текстове е обусловена от възможните тематични, идейни, образно-емоционални и стилни паралели, основание за които са както функционалността на сходни психологически предпоставки, които обуславят тяхното създаване, така и на сходни естетически категории и обществени задачи, на които са подвластни творците. При такъв поглед отчетливо се откроява уникалното в двете изкуства, но едновременно с това чрез различните езици по цялостно се реконструира “духът на времето” в неговата социокултурна обусловеност.

Диалогът между творби на литературата и изобразителното изкуство очертава културно поле, в което се пресичат паралелни светове. Проследени са различните аспекти на отношение между тях – конфликтни или допълващи се; с акцент върху идеята за взаимното им преобразяване или категоричното им отграничаване. Това е общуване, при което смисълът прониква и се разтваря в други културни полета, превъзможва ограниченията и генерира допълнителни нюанси в идеен и в емоционален план. Динамиката на тяхната среща, наслагване, трансформиране или взаимодопълване допринася за изграждане панорамна картина на духовния живот в определен период, за проследяване на културните взаимодействия и за изясняване спецификата на художествената творба като артефакт.

Ключови думи: литература, изобразително изкуство, диалог, интерпретация, слово, образ

УВОД

Литературата и изобразителното изкуство имат обща основа поради своята принадлежност към фикционалното. Въпреки специфичните си особености и различните изразни средства, с които боравят, вербалният и невербалният текст имат много сходни особености и функции, тъй като чрез създадените образи визират оценъчност и емоционален отзвук на реалността. Те са културни феномени, които имат способността да филтрират и съхраняват информация за духовното и историческото битие на общностите; да изразяват динамиката между обективното и субективното, традиционното и модерното, универсалното и самобитното, при което най-същественото се откроява в точките на взаимопресичане – теми, естетически тенденции, стилови особености, принадлежност към определени културни модели. Възможният диалог между двете изкуства, предвид знаковата природа на фикционалното, дава възможност за естетическа и мисловна свобода при интерпретацията. Сплавта, създадена от слово и образ, е крехка, вариативна в проявленията си и вдъхновяваща. Енергията на излъчването често е готова да се разфокусира, да се разпилее, приглушавайки ясения контур на връзките, но обвързва именно с това желание за отклик, за възсъздаване, за разбиране и съпреживяване без насилие. Провокацията и стимулът са във възможността за разгръщане на диалог като проява на “разбиращата инициатива на разгадаването” (П. Рикьор).

1. ИКОНАТА – ВИЗУАЛЕН РАЗКАЗ ЗА СВЕЩЕНОТО

Иконата е част от изобразителната система, която онагледява философската и етичната същност на християнството. Тя е органически свързана с Източното православие и има познавателно, идеологическо, култово-ритуално и естетическо значение и функционира като пластичен разказ, който чрез зрими образи се превръща в „израз на неизразимото“, тъй като визуализира разказа за личности и събития от Светото писание.

Иконата е сакрален невербален текст. Тя има способността да въвежда съзнанието в света на духовното и е възприемана като мистично пространство на срещата между човека и Бога, като пространство на откровението – човешкото пред Бога и Божието пред човека. По тази причина е сравнявана с “двери, отворени към друга реалност”. Макар и видими, материални, иконите всъщност са явяване, енергия, светлина на някаква духовна същност...нещо повече, отколкото ги признава мисълта, според дефиницията на Флоренски. Иконата има култов характер и обредна роля в християнското богослужение. Тя е неизменна част от интериора на храма, в който внася красота и чиято атмосфера насища с философски и нравствени послания – наричат я “богословие в багри”. Освен естетически и дидактически, тя има и познавателен характер – носи информация за ключови в християнската религия персонажи и случки, запознава явяващите със светците, които чрез своите дела, чудеса, мъченически подвизи са превърнали живота си в събитие; пресъздава евангелски сцени. Това превръща иконата в пластичен разказ, чрез който се постига по-голяма популярност на християнските сюжети и по-непосредствено идейно-емоционално въздействие, тъй като е

паралелен на словесния разказ. Съдържанието и посланията ѝ са разбираеми, непосредствено въздействащи и достъпни и до неграмотните – по думите на Василий Велики: ”Това, което словото ни съобщава чрез слуха, живописиста ни разкрива мълчаливо чрез изображението”. Чрез тях вярващият се приобщава, добива свой дял от Смисъла – осезаемо става част от съ-битийността на Свещеното.

Иконите дават възможност чрез съзерцание вярващият да достигне до първообраза и да се докосне до сакралната същност – те представят не реалността, а идеята за нещата. Така словото и образа се превръщат в посредници при общуването с Бога. Тъй като иконата е свидетелство за истината, за да няма сянка върху нея, трябва да се спазва художествения канон. Той е определен от литургични и дидактични принципи, произтичащи от решенията на Никейския събор през 787 г., на който са приети 22 правила, оказали влияние при формиране на художествения канон. Иконописният канон създава унифицирани характеристики на иконописния стил. Те се проявяват по отношение на композицията; характеристиката на времето и пространството; фигуралното изображение; лицеизраза; атрибутите и облеклото; символиката на цветовете; линеарния рисунък, функцията на светлината, използваните материали. Строго регламентирани са основните теми, символиката, технологията на изработка и връзката на иконата със съответни ритуали. Каноничният характер на иконата преопределя устойчивостта на изобразителните принципи, обусловени от живописната схоластика. Иконописецът е лишен от субективна гледна точка, той е само посредник между две реалности, проводник на Висш смисъл, медиатор между небесното и земното.

При наблюдения върху естетиката на православната икона (в изследванията на Л. Успенски, П. Флоренски, В. Бычков, С. Булгаков; Н. Мавродинов, Сирак Скитник, Ат. Божков, Л. Прашков, Д. Петканова и др.) неизменно се подчертава, че иконописното изображение е символно. Чрез него идеята добива образ и въздейства непосредствено – в религиозен и в естетически план. Такъв тип изображение търси смислова дълбочина и е възприемано като проекция на божественото. Внушенията, които пораждаат зримите образи, сякаш избликват от свещен източник, тъй като образите са наситени с духовен смисъл и са своего рода откровение. По тази причина рисунъкът е условен, той не търси натурата. Визуалната достоверност е пренебрегната, пропорциите, формите и съотношенията между предметите са нарушени, перспективата е обратна. Ситуираността на образите в изобразителното поле на иконата е зависима не от тяхната земна, конкретна, реална съотносимост, а от тази спрямо Бога. Тя определя позицията им в пространството, което е ценностно натоварено – факт, засилващ асоциативността. Всички компоненти на иконата са обединени от общата задача – да насочат вниманието, мисълта и чувството на вярващия към света на Свещеното и така, приобщавайки го, не само да бъдат свидетелство за друго битие, а и благовестие за възможното спасение. Като откровение, послание и призив тя изтръгва човека от битовизма, открива духовни перспективи пред него и му дава възможност да се докосне до абсолютните стойности.

В литературата иконите присъстват като обект на художествено изображение, носещ определена информация за духовността, бита, културата, ценностите. Много често в литературните текстове откриваме използвани естетически механизми, характерни за иконописиста, посредством които се поражда асоциации, извличащи от подтекста философски и етични внушения. Така литературният текст добива смислова дълбочина, обусловена от християнските представи, които направляват въображението, задават модел на възприемане и преживяване. Чрез нея се преодолява конкретиката, внушенията се оттласкват към битийното, откроява се онтологичният мащаб на символите на Свещеното. В литературните текстове чрез иконописния принцип на изображение и символиката на образите, характерни за иконописиста, се въвеждат и разгръщат най-често темите за чудото и за спасението, при което земното и небесното се докосват и преливат едно в друго, за да се роди идеята, че чрез силата на вярата земният свят, от обител на страданието, може да се превърне в пространство на възможното спасение.

2. ИЛЮСТРАЦИЯТА – НЕВЕРБАЛНА ИНТЕРПРЕТАЦИЯ

Илюстрацията е вид субективизиране на текста – усвояване на информация, преживяването ѝ и създаване на вторична условност – израз на убеждения и чувства, провокирани от художествения текст. Като субективно творческа проекция на художника тя е обвързана с литературния текст в тематичен, образен, стилистичен и идейно-емоционален план, но е плод на избираност и съдържа оценъчен елемент – в нея кристализират образи и сцени, които са възприети като ключови от художника. Така, въпреки че я определят като втори картинен текст, който съществува редом с буквения, илюстрацията само в известна степен дублира словесния текст. Тя е негов аналог, пластичен, зрим вариант, но в по-синтезиран вид, с акцент върху сцени и образи, които художникът като реципиент е открил и пресъздал, влагайки и собственото си светоусещане и чувствителност. Доколко илюстраторът е зависим от вербалния текст и доколко проявява своята автономност; доколко литературният текст уплътнява съдържанието на илюстрацията и доколко е повод за

илюстрацията – реализирана с по-голяма артистична свобода – това са въпроси, изчерпателните отговори на които не са в нашите възможности. Ще си позволим само да щрихираме някои от факторите, които обуславят степента на обвързаност между слово и образ.

Степента на освободеност от “игото” на текста зависи от културно-историческите особености на времето, от задачите на художника и възгледите му за изкуството, от тематиката и жанра на литературния текст, от адресата, към когото е насочена книгата, и не на последно място – от творческия потенциал на илюстратора – като читател и като художник. В исторически план бихме могли да откروим връзка между иконописца и религиозните стенописи и илюстрацията.

Иконописца и религиозните стенописи са възможност за съприкосновение с мистичното, те създават религиозно-естетическа реалност, която ражда вътрешно просветление и е своего рода докосване до божествената светлина. По същество те са зрим, визуален превод на Свещеното писание, предназначено да популяризира християнските идеи и да въздейства, така, щото и неграмотният да разбере, да почувства, да преживее идеалното и божественото – зримият образ е като книга за неграмотните. В този смисъл, предвид посредническата роля на иконата и стенописа, можем да откروим тезата, че те имат илюстративен характер. Постепенно догмите започват да се нарушават. Канонизираното като неизменна схема в ерминията не винаги е спазвано като норма – предпоставка за това е навлизането на реалистични елементи в изображенията. Процесът на преобразуване, при който иконописца в известна степен добива нови характеристики и функции, се изразява в това, че освен мистично-догматична и ритуална роля, тя вече има и художествено-естетическа роля. В българския културен живот трансформацията е най-ясно открояваема в годините на Възраждането и обстойно проучена в трудовете на Николай Райнов за Николай Павлович; на Васил Захариев за Захари Зограф; на Цанко Лавренов за Ст. Доспевски; на Иван Г. Данчов за Г. Данчов; най-цялостно – в “Българската икона” на Ат. Божков.

За илюстрация в същинския ѝ вид може да се говори, когато печатната книга замества ръкописите. Нейната достоверност (като реализъм на изображението), естетическата и стойност и въздействие се определят в голяма степен от използваната техника – ксилография, медна гравюра, офорт, литография и др. Често техниката на изработка е обусловена от потребността да се намери съзвучие с шрифта, с мястото на илюстрацията, разположена в текста. Сполучливата илюстрация придава допълнителна стойност на книгата, превръща я в артефакт от по-висок ред, уплътнява естетическите ѝ достойнства. В известна степен дори ѝ придава уникалност – всяко издание има своето звучене и въздействие и в зависимост от това илюстрирано ли е и от кого. При този диалог между слово и образ обаче “сговарянето” като съзвучие, при което се долавя органичност, а не механична сглобка, апликиране, е възможно само при наличие на автономност на художника, който създава ново битие за словото. Зародила се като “точен превод” на изложеното в словесния текст, илюстрацията постепенно преодолява “робската” зависимост, при което става видно, че свободата на илюстратора не е безусловна, но е неоспорима. Визуалното изображение е синтез на словесния текст, то е обвързано органически с духа му – не е буквално нагледно копие, но не е механично притурена рисунка – вариация по тема. Дори когато най-непосредствено “портретира събитията”, то е по-скоро вид парафраза, отколкото визуален цитат – винаги има някакъв елемент на субективност, който внася и нов нюанс, някаква свобода, която разколебава постановката за абсолютната законодателност на словесния текст. Приемам илюстрацията по-скоро като отзвук, отколкото ехо – преобразяващо възсъздаване – диалог.

В голяма степен артистичната свобода на художника илюстратор е предопределена от тематиката и жанровата специфика на литературния текст. Ако белетристичните текстове, в основата на които са исторически, битови и приключенски теми предполагат по-голяма обстоятелственост и достоверност на визуалния образ, повече етнографски и характерни за епохата детайли, повече възсъздадени сцени и портретни зарисовки, чийто избор е обусловен от събитийния план в повествованието, то тези, в които доминират философското и психологическото начало, провокират по-голяма асоциативност. Така е и при лирическите творби. В тях илюстрацията е зримо, максимално концентрирано пресъздаване на идейно-емоционалните внушения, откроявани като водещи от художника. Оценъчният характер на илюстрацията се проявява в подбора на композицията, в избраната техника, както и във визирането на метафори или в създаването на такива.

Илюстрацията е пластичен разказ, в който е водещ стремежът да се улови същностното – тя е личният смислово-емоционален акцент, който художникът поставя в творческия си диалог с текста. Във всички случаи тя е израз на пълноценно интелектуално и емоционално общуване и в най-голяма степен изразява в творчески план способността да се възприема и да се създава. Тя представя автора си не просто като коментатор на литературния текст, представя го като съ-участник в създаването на идейно-емоционални внушения, защото образите, сътворени от илюстратора, са плод на друго въображение, различно от това на

автора. Те откровенно носят белезите на пристрастието. В този смисъл присъствието на илюстратора е понякога по-властно като въздействие, по-осезаемо, тъй като е по-непосредствено, резултат от бърз и пряк, директен контакт, предвид способността на изобразителния текст да се възприема без необходима протяжност във времето.

Илюстрацията изразява семантичната подвижност на литературния текст. Тя показва как различните илюстратори отсяват като същностна различна информация, организират смисъла около различни центрове, открояват като ключови различни образи. Въпреки субективния избор обаче и най-често в каноничните текстове (напр. “Под игото”), има висока степен на повторемост при избора сцени, образи и идеи от различните илюстратори. Смисълът, вложен от тях, не е и не може да бъде изцяло припокриващ се с този на литературния текст, но въпреки нюансите и самобитността на интерпретациите, по думите на Ил. Бешков, “илюстрацията е съпружески задължена на литературния текст”. Което предполага известна творческа драма, ако липсват способност за диалог и въображение, филтриращо чуждото, без да се обезличи. Родена от литературния текст и органически обвързана с него по отношение на тематиката, идейно-емоционалните доминанти и стилистиката, тя всъщност има относително самостоятелно съществуване, в което е белязана от усилието да открие излишните информативни напластявания и внушения. Създаването ѝ е възможност да остане изчистен, в свои форми смисълът, такъв, какъвто го открива и синтезира художникът.

Илюстраторът има двойствена роля – на реципиент и на създател. Той заема средишна позиция – между литературния творец и читателя и всъщност разширява кръга на адресатите, защото илюстрациите правят посланието достъпно и за онези, които не владеят езика като комуникативно средство (по тази причина най-често, най-щедро и най-многоцветно са илюстрирани книгите за деца). В този смисъл често художникът държи юздите и направлява посоката на възприятието и съпреживяването чрез илюстрацията като “пластичен разказ”, който въздейства по-интензивно и по-непосредствено от словото.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Каквато и да е изходната позиция на творческия диалог между слово и образ, в каквато и посока да тече генеративната енергия, тя бележи равнища на съответствие, очертава варианти на образно-тематична, идейно-емоционална и стилова обвързаност и е ориентир за наблюденията върху процесите на взаимопроникване и на възпроизвеждане в смислов и във формален план. При това общуване произведенията на двете изкуства се допълват и добиват значимост и реализация в по-широк съдържателен и естетически контекст. Тяхната функционална натовареност е свързана и с разширяване на кръга възприематели. Диалогът между слово и образ прави възможно обединяването на реципиенти, които имат различна компетентност при общуване с изкуството. В този смисъл съчетаването на различни изразни възможности улеснява постигането на общия смисъл и представянето му. Илюстрацията като пластичен разказ, който онагледява словесния, прави смисъла достъпен и до тези, които не умеят да четат, т. е. образният език отключва и друг вход, активизира и друг възприемателен код. Така е и при иконата – но тя не само илюстрира Светото писание, правейки го достояние и за неграмотните, а чрез надписите по иконите набавя липсваща информация за онези, които не познават добре канона и трудно се ориентират в изображенията на светци и библейски сцени. Интерпретацията, основана на диалог между двете изкуства, провокира асоциативното мислене и дава възможност за открояване на ключови образи и представи, осмислени в културологичен план.

ЛИТЕРАТУРА

- Aras, D. (2014). *Da gledash I da vizhdash*. Sofiya: Iztok-Zapad.
- Bozhkov, At. (1984). *Balgarskata ikona*. Sofiya: Balgarski hudozhnik.
- Gombrih, E. (1988). *Izkustvo I ilyuziya. Izsledvane varhu psihologiyata na izobrazhenieto v izkustvoto*. Sofiya: Balgarski hudozhnik.
- Evdokimov, P. (2011). *Izkustvoto na ikonata-bogoslovie na krasotata*. Sofiya: Omofor.
- Mavrodinov, N. (1945). *Starobalgarskata zhivopis*. Sofiya: Knigoizdatelstvo na Balgarskoto istoricheskoto druzhestvo.
- Osnovi na tsarkovната zhivopis. Narachnik*. (2014). Sofiya: Omofor.
- Rainov, N. (1927). *Ilyustraciya*. Zlatorog, 27 (1).
- Uspenski, L. (2006). *Bogoslovie na ikonata*. Sofiya: Omofor.
- Florenski, P. (1994). *Ikonostas*. Sofiya: LIK.